

Akılsız iman, imansız akıl olmaz.

Doğrulama üç türdür:

1. Gözlem: Örneğin, «Bu bir masadır,» sözünün doğrulanması için «bu» denilene bakılabilir ya da «bu taşın hacmi 10 cm³'tür» sözünün doğrulanması için taş su dolu kaba atılıp suyun hangi hacimde yükseldiğine bakılabilir. Her iki örnekte de doğrulama türü gözlemdir.
2. Mantık: Mantığın sözcükler, tanımlar, belitler ve doğru çıkarsamanın kurallarından oluştuğu düşünülürse, örneğin, «p ise q» ve p'nin doğru oldukları herhangi bir biçimde saptandığında q'nun da doğru olduğu çıkarılır. Burada q'nun doğrulanmasının türü mantıktır.
3. İman: Bir söz, gözlenmediği ya da çıkarılmadığı halde doğru kabul ediliyorsa bu imandır.

Doğrulamanın türlerinden her biri diğer ikisi olmadan bulunamaz. Her gözlem, mantığa ve imana dayalıdır; her mantık, gözleme ve imana dayalıdır; her imansa gözlem ve mantığa. Fiilen ayrılamaz olmalarına karşın, insan, bunları çözümsel olarak ayırdığı gibi, birbirinden farklı süreçleri yalnızca gözlem, yalnızca mantık ya da yalnızca iman olarak niteler. Örneğin, tüm gözlemlerde olduğu gibi, taşın hacmiyle ilgili gözlem sırasında da hem mantık, hem iman etkinken, bu yalnızca gözlem olarak nitelenir.

İmanın, doğrulamanın türleri arasında ayrı bir yeri vardır. Gözlem ve mantığın örgülenmesi olarak düşünülen akıldan ayrılır ve bir akıl-iman karşı karşılığı düşünülür olur. Böyle düşünme, zihnî çözümlmeyi fiili ayırtırmaymış gibi düşünen insanın aklıdır. Ancak çözümlmeyi ayırtırma sanma haline insan durduk yerde gelmez, bu akıl-iman ayırtırmasını gözlemlemiş olmalıdır. Bu akıl-iman ayırtırması bilim ve din diye nitelenenlerle gözlemlenmiştir.

İmanlı insanların, bu imandan yola çıkarak, bu iman doğru olmadığını saptadıkları

olmuştur. Mantikî «ise» işlemi « $\Rightarrow$ » simgesiyle, «değil» işlemi « $\sim$ » simgesiyle gösterilirse, « $p \Rightarrow \sim p$ » sonucuna varmışlardır. Bu p 'den $\sim p$ 'ye varan çıkarsamada araç akıldır. Dolayısıyla, ya akıl hatalı bulunup p 'de ısrar edilecek, ya da akla uyulup (« $\square$ » «o halde» diye okunabilecek çıkarsama işaretiyse) « $p \Rightarrow \sim p \square p$ yanlıştır» denilecektir. Örneğin, Aristotalyen bilimi imanlaştıran ve kendini din olarak gören bir zihin, gelişiminin çeşitli aşamalarında açıkça bu duruma düşmüştür.

Akıl-iman uyumsuzluğunun buraya kadarki çözümlemesi, bir insan doğmuş, büyümüş ve bir an gelmiş akli imanı ile çatışır hale gelmiş de kendi kendisiyle çekişiyormuş izlenimine düşülmesine neden olabilir. Halbuki, iman ve akılların (kaç nesli kapsadığının saptanması neredeyse imkansızlaşmış) oldukça uzun dönemler boyunca kalıcı olarak çatıştığı görülür. Akılların ya da imanların uyumsuzluğu kendiliğinden çatışmaya neden olmaz. Çatışma, başkası tarafından kabul edilemez bulunan niyetle, kötü niyetle ortaya çıkar. Akılların ya da imanların uyumsuzluğunun neden olduğu düşünülen çatışma, ancak bu çatışmaya neden olan niyet uyumsuzluğu örtbas edilerek gözlenebilir olur. Uzun dönemler kalıcılık kazanan iman-akıl çatışması gözlemlendiğinde, fiilen otorite olan insan değişse de pek değişmeyen en az iki otoriteliğin varlığı düşünülmelidir. İnsanın kendi kendisiyle uyumsuzluğu, imanını yeniden yorumlayarak ve/veya aklını aşarak, kendini toparlamasıyla ortadan kalkar. İman ve akıl uyumsuzluğu insanların birbiriyle çatışmasına dönüşüyorsa, bu durum, insanın kendisini toparlamasına engel olan otoritelerin bulunduğu işaret eder. Bu otoriteler çatışması alimle ermişin çatışması gibi safiyane bir uyumsuzluğu olsaydı, (alimin ermiş, ermişin alim olduğunun ortaya çıkmasıyla uyumsuzluk çatışmaya dönüşmeden hemen aşılabilirdi yokumsansa bile) çatışmanın dönemi alim ve ermişin ömürleriyle sınırlı kalırdı. Nesiller boyu süren otoriteler çatışması, otoritelerin insanları zorlama ve sermaye süreçleriyle de bağımlı kılmışsa olanaklılaşır. Bu ise kendi düzenlerini dayatmaya çalışan iki grubun cepheleşmesi olarak görüntülenir. Düzen insanların değildir, insanlarınmış gibi gözükür; dayatmazlar, dayatıyorlarmış gibi gözükürler.

Düzenlerin rekabeti, sık sık, yan yana olan insanların, zihnî çözümlemeyi fiziki ayrışma sanıp, farklı cephelerdeymişlercesine birbirleriyle savaşı olarak belirir. Örneğin, bir

cephedekiler imanı öne çıkarıp kendi haklılıklarını «din» dediklerine dayandırırken, akli öne çıkaran diğer cephedekiler kendi haklılıklarını halka (*laos'a*) ya da çağa (*saeculum'a*) dayandırırılar. İmanı öne çıkaranlar fiilen kendi akıllarıyla diğerlerinin akıllarını alt etmeye, akli öne çıkaranlar fiilen kendi imanlarıyla diğerlerinin imanlarını alt etmeye çalışırlar. Çatışma iman-akıl çatışması değil, iki imanın ya da iki aklın çatışmasıdır; daha doğrusu, ayrı imanlar ya da ayrı akıllar olarak görüntü veren otoriteler arası savaşımdır.

İnsan söz konusu olduğunda, iman ile akıl, din ve bilim arasındaki gerilim olarak, mucize üzerinde karşı karşıya gelir. Din ve bilim için ayrı ayrı olmalıymış gibi sunulan yöntem sanki göstergeymiş gibi dayatılarak, din ve bilimin, bir diğerini dışlayıcı olarak, ayrıştırılması, din ve bilimi birbirine bağlayan ve gerilmekte olan bağın, din ve bilim arasında tercihe zorlayan bir rekabete yol açarak kopmasına neden olur. İnsanın tercihi olarak ortaya çıkan bu kopuş, insanı düzenlerin rekabetinde kullanılacak malzeme olarak hazırlar. Bilimsel aklın dayandığı imanın bileşenlerinin bir bölümü, bilimsel olarak düşünülürken, yöntem denilerek saklanır. Ancak bilime özgü bir yöntem yoktur. Bilimsel yöntem denilen her ne varsa diğer düşünme türlerinde de kullanılır. Bilimi ayırd eden, kullandığı yöntem değildir; üstelik sabitleşmiş bir bilimsel yöntemden de söz edilemez. Dinin temeli olarak görülen iman insana verili değildir. İnsan ona ulaşmalıdır. Bu imana ulaşma süreci tamamlanmaz, sürer gider ve bu süreç imanın akıllığının bir bileşenidir. Düşünmeyi bilimsel kılan, belli bir dünya görüşüne uygunluğudur. (Bknz.)

Mucize bilimsel olarak açıklanamadığı halde gerçekleşendir. Bilimsel olarak açıklayamadığı bir şeyle karşı karşıya geldiğinde insan, «bu bir mucize,» deyip mucize olarak kabullenebilir, «aklımı mı kaçıyorum,» deyip aklından tereddüt edebilir, ya da mülahaza hanesini açık bırakıp hem mucize olabileceğini, hem de aklında bir sorun olabileceğini düşünebilir. Mucizeyi olanaklı gören düşünme dinsel düşünmedir. Dinsel düşünme bilimsel düşünme ile çelişmek zorunda değildir. Örneğin, bilimsel dünya görüşüne göre, ister yalnızca maddi olsun (yani, mekanda zamanla kurallılıklara bağlı devinen madde olarak), ister maddi ve manevi olsun (yani, mekanda zamanla kurallılıklara bağlı devinen madde ve etkin olan niyetler olarak) dünyanın neden, nasıl var olduğu bilimsel olarak açıklanamaz. Dünyanın var

oluşu mucizevidir. Dünyada olanların hepsinin bilimsel olarak açıklanabileceğinin kabulüne dayalı bir düşünme bilimsel olduğu gibi, dünyanın var oluşunun mucize olduğunun kabulüyle dinsel niteliğe de bürünür.

Bilimsel düşünme salt maddi dünyanın düşünülmesi olarak daraltıldığında, maneviyat, yani etkin olan ve maddi olarak temellendirilmeyen niyetler de mucizevidir. Nasıl ki dünyanın ortaya çıkışının mucize olduğunun kabulü maddi dünyanın bilimsel olarak düşünülmesine engel değilse, niyetlerin ortaya çıkışının mucize olduğunun kabulü de hem maddi, hem manevi olan dünyanın bilimsel olarak düşünülmesiyle çelişmez. Yani maneviyatın düşünülmesinin dinsel düşünme olduğunun düşünülmesi, maddiyatın düşünülmesinin dinsel düşünme olduğunun düşünülmesi ne denli uygunsa, o denli uygundur.

Her ikisi de mucizevi olan dünyanın ve hayatın ortaya çıkışında bilimsel düşünmeyi tamamlayıcı olabilen mucize, dünyada yaşarken ortaya çıkabilir mi? Bu soruyla dinle bilimin ilişkisi insani bir gerilime dönüşür. Olacaklar maddi kurallılıkların ve niyetlerin sonucu olabileceği gibi mucize de olabilir. Mucize kurallılık değildir, kuralın ihlalidir; dolayısıyla, tahmini akılla olamaz, imanladır. Böylece, imanla akıl arasında tercih sorunu ortaya çıkar; ancak, bu tamamen düşünmeyle ilgili bir uyumsuzluktur; bu sorun fiilen aşılarak ortadan kalkar, uyumsuzluk çatışma olarak fiiliyata taşınmaz. Örneğin, bir filmde bir itfaiyeci yanan bir binanın üçüncü katındadır, kendinden geçmiş birine ulaştığında patlama olacağı ve bir an önce binayı terk etmesi gerektiği konusunda uyarılmıştır; bulunduğu yer aşağıya giden merdivenle, dışarıya bakan pencerenin tam ortasındadır; o anki aklıyla doğru hareket bir an önce merdivenden inip binayı terk etmeye çalışmasıdır, aksini yaparsa üçüncü kattan düşülecektir; ancak fiiliyatta merdivene geldiğinde patlama olacak ve ölecektir, pencereden atlasa pencerenin altında bulunan branda sayesinde kurtulacaktır. Bu durumda, itfaiyecinin aklını bir yana bırakıp pencereden atlamasını sağlayacak bir imanın olması durumunda ölmeyecektir. İster merdivene gidilsin, ister pencereye, iman-akıl uyumsuzluğu fiiliyatta çatışmaya dönüşmemiştir. Film itfaiyecinin artık büyümüş olan oğlunun bir yolunu bulup, geçmişteki babasıyla irtibat kurup, babasının gerekli imana haiz olması için sarf ettiği fantastik çabayı anlatmaktadır.

İman ve akıl arasındaki bu düşünsel çekişme, bir yandan, niyet ve aklın yanı sıra maddi ve manevi dünya tasavvurunda yeni bir belirsizlik ögesi olarak bilimselleşerek, diğer yandan da, mucizevi olaylar karşısındaki umut olarak bilimsel düşünmeyi tamamlayarak aşılır.

Maddi ve manevi dünya tasavvurunda, insan akıyla niyetini birleştirip ne yapacağına karar alır ve dünyaya eylem diye adlandırılan, maddi olarak açıklanamayacak etkide bulunur. İnsanın akli da, niyeti de gözlemlenemez, bir biçimde çıkarsanmaya çalışılır; ancak, bunlar çıkarsamayla kati biçimde belirlenemez ve bilimsel dünya tasavvurunda birer belirsizlik kaynağı olarak belirirler. Akıl ve iman çekişmesi de aklın ve niyetin yol açtığı belirsizliklere ek olarak yeni bir belirsizlik kaynağı olarak dünya tasavvuruna dahil olur. Böylece, akıl-iman çekişmesi bilime aykırı olmaktansa, bilimsel olarak düşünülebilir olur.

İnsan yaşarken sık sık hayret eder. Hayret ne düşünsel bir çekişmedir, ne de fiili bir çekişmedir, düşünmeyle fiiliyatın uyumsuzluğudur. Hayret edilenin mucize olarak belleğe alınması, mevcut akla sığmamış olan yaşantının hatırlanmasını sağlayacaktır. Bu hâl, aklın reddine ve/veya gözlemin reddine varabilecek saplantılara yol açabilir. Saplantılar, paradoksal olarak, reddedilen aklın ve gözlemin şaşmaz olması gerektiği tarzındaki imana dayalıdır; aynı hâl, bu saplantının farkına varıp, ondan arınmak için bir fırsattır da. Böylece, mucize olarak görülen, bilimsel düşünmenin ayırd edici özelliği olduğu düşünülen (ki bu özelliğin bilimsel düşünmeyi diğerlerinden ayırd ettiğini söylemek uygun değildir) bilimsel olandan kuşkulananın bilimsel olduğuna varmanın yolunu açar.

Bilimsel düşünmenin bilimsel düşünmeden de kuşkulananma olmasıyla birlikte, aklın akıldan üstün olacağı farkedilir olur, yani tek ve şaşmaz bir akıl bulunmamaktadır ve her akıldan daha uygun başka bir akıl bulunabilir. Koca karı ilaçlarında olduğu gibi, mevcut bilimsel akılla açıklanamasa da, tecrübeyle sabit olan, yani mucizevi yaşantılardan (çoğu kez bilimsel yöntem diye anılanlara) uygun bir yöntemle çıkarsanmış sonuçlara varılabilir. Mevcut bilimsel akıl bunları açıklayacak tarzda aşılanaya kadar, bilimsel akla paralel bir akıl oluşabilir. Bu da, paralel gelişen aklın dinsel düşünmeyle bütünleşmesi halinde, bilim-din çekişmesinin diğer bir türü olur.

Aklın akıldan üstünlüğünün kabulüyle birlikte, bilim-din çekişmesinin bu yeni türünün yanı sıra, çoğu kez onunla örtüşen ve nesil çatışması olarak adlandırılan, başka bir çatışma türüyle daha karşılaşılabılır. Nesil çatışması, en saf biçiminde, gencin aklına sığmayacağı halde tecrübeyle sabit olan doğruların bulunduğunu düşünen yaşlı ve aklının tecrübelerinden çıkarsamalar yapan yaşlılarınkinden daha iyi olduğunu düşünen gencin karşı karşıya gelmeleridir. İsteyenin istediği an haiz olamayacağı ve gözlemlenemez olan tecrübeye karşı, söylenerek aktarılabilir bilim gence bağımsızlık hissi verir. Tecrübe ile sabitlenen, iman olarak sunulup din olarak nitelendiğinde, genç ile yaşlı arasındaki uyumsuzluk bilim ile din çatışması görüntüsünü alabilir.

Nesil çatışması, düşünsel olarak şaşmazlık saplatıyla ortaya çıkarır. Ancak çatışma, niyetlerin uyumsuzluğudur. Nesil çatışması, baba-oğul çatışması olarak modellendiğinde, oğul babanın yalnızca aklından değil (baba niyetinin oğulun niyetiyle çelişik olmadığını ileri sürse de) niyetinden de kuşkuludur. Böylece çekişme, akıl uyumsuzluğu ve niyet çatışmaları arasında gidip gelir. Çatışma fiiliyatta, aklın ve niyetin ötesinde beliren muhabbetle ya da fiili çatışmaya dönüşerek çatışmaya neden olan konumların değişmesiyle aşılır.

Otoriteler kendilerini baba gibi konumlandırıp, diğerlerinin oğul konumuna düşmesini sağlayabilirlerse, otorite ile diğerleri arasındaki gerilim, baba-oğul gerilimi biçiminde görülebilir. Bu durumda, fiiliyatta akıl ve niyet tartışmalarını unutturacak muhabbet ya da husumet ortaya çıkacaktır ve böylece, otoriteyle diğerleri arasındaki temel çatışma koşulu olan niyet uyumsuzluğu aşılmadan, örtbas edilmiş olacak, ve otorite ve diğerleri arasındaki gerilim, baba ve oğul arasındaki gerilimden farklı olarak, aşılamayacak ve kalıcılacaktır. Yeni otoritenin baş göstermesiyle ortaya çıkan din-bilim çatışması, kimi zaman küllense de, çatışan otoritelerden biri dağılmadığı sürece sürüp gidecektir.

Kimi insanın düşünürken kendi kendisiyle çelişmesi olan, kimi insanın düşünmesiyle yaşantıları arasında uyumsuzluk olan ve kimi insanlar arasında çatışma olan bir birbirinden farklı bir çok olaya aynı «din-bilim çatışması» yaftası yapıştırılır. Bunlardan insani olanlar akıl ve imanın bütünleşmesi olarak fiiliyatta aşılır. Yeni bir otoriteleşme gayretiyle otoriteler

çatışmasına dönüşen ve çatışan otoritelerle kalıcılığıyla kalıcılık kazanan insanlar arası çatışmaysa (her ne denli alim-ermiş ya da baba-oğul gerilimiymiş gibi sunularak, ya da sapkın bir progresif akılla gelişim olarak sunularak estetize edilse de) insanların birbirine düşürülmesidir.

İlahi iradenin dünyadaki temsilcisi olarak bir otoriteye dayalı düzenlenişe din dendiğinde, bu tür bir dinin kalıcılığı, mucizevi bir şey olmazsa, insanların durmaksızın dinler savaşıyla, ya da din-bilim savaşıyla birbirine düşmesi olacaktır. Böylece din savaşılaşacaktır. Diğer yandan, ilahi iradenin dünyada bir temsilcisinin bulunmadığına iman edenlerin dinlerinin kalıcılığı bizzat mucizevidir; bu tür bir din kalıcı oluyorsa, dinden dolayı insanlar arasında çatışma ancak sözü edilen, «dünyevi otoritesizlik imanı» denebilecek imandan çıkılıp otoritelerin baş göstermesiyle başlar; aksi halde, yani dünyevi otoritesizlik imanı uyarınca, doğrudan dinden dolayı çatışmanın çıkması beklenmez. Dünyevi otoritesizlik imanı ile dinler barışçı niteliğe kavuşurlar. Varolan her din, hem savaşçı, hem barışçı olma olasılığını taşır. Savaşçılık ya da barışçılık bir dinin kendisinde bulunan bir özellik değildir, söz konusu dini araç olarak kullanıp, ilahi iradenin temsilciliğine soyunanların otoriteleşme eğiliminin sonucudur.

Mucizevi olan gerçekleşmeyip, savaşçı dinler beklendiği gibi çatışmalara yol açtığına, bunlar (nihai olarak öyle oldukları ortaya çıkacaksa da) başlangıçta doğrudan dinler savaşı ya da din-bilim çatışması olarak zuhur etmeyebilir. Otoritenin dünyevi yayılma hırsıyla bağlantılı olarak her biçime girebileceği gibi, yoğunluğu azalıp artabilir; her hâlükârda, bir din savaşılaşması bir çatışma tohumudur.

Mucizevi olan gerçekleşip, (ya da bilimsel üslup terk edilerek söylenirse, mucize gerçekleşip) barışçı bir din yaygınlık kazanırsa, dini sabitlemeye çalışan otoritenin yokluğunda, hem din hem bilim, iman ve aklın (ki bunlar karşı karşıya gelip, sonra bu karşı karşıya gelişim aşılması olarak bütünleşip, sonra hayretle ve mucizelerle -yeniden aşılacak üzere- karşıya karşıya gelirler ve bu sürüp gider) gelişimi sürecine dönüşür. Yine de, din olarak otoriteleşme eğilimlerini ve savaşçı bir dine dönüşme tohumunu içinde taşır.

Sömürüyü, savaşları, doğal olmayan bağımlılığı ortadan kaldırmaya niyetlenen, mevcut halleriyle savaşçı diye nitelenebilecek dinlerle kendini güvenceye alan otoritelikleri söndürmeye, ya da henüz savaşçılaşmamış dinler bulunuyorlarsa, savaşçılaşmalarına karşı koymaya çabalar. Savaşçı bir din her türlü savaşı kendi savaşına dönüştürerek kalıcılık kazanır; savaşçı dinlerle savaşmak onları güçlendirir. Savaşçı dinlerin savaşçılığının ortadan kaldırılması savaşmayla olmaz; din savaşıyla örtbas edilen istismarı alenileştirerek, yani din savaşı olmaktan çıkararak, tafrasını söndürmekle başlanabilir. Savaşçılaşan bir barışçı dinden, mevcut savaşçı dinlerle savaşacak yeni bir güç olarak medet umup, savaşçılaşmasına yardım etmek de niyete uygun değildir; daha baştan, yeni yeni baş gösteren otorite öykünmelerinin, dini aracı kılıp nasıl istismara yöneldikleri ortaya çıkarılmalıdır. Her hâlükârda, din bu sömürünün, çatışmaların, bağımlılıkların (gözlerden kaçırılması için kullanılabilir olmalarına karşın) sonlandırılması bakımından ne engeldir ne de umut.

Türkali Mah., Beşiktaş